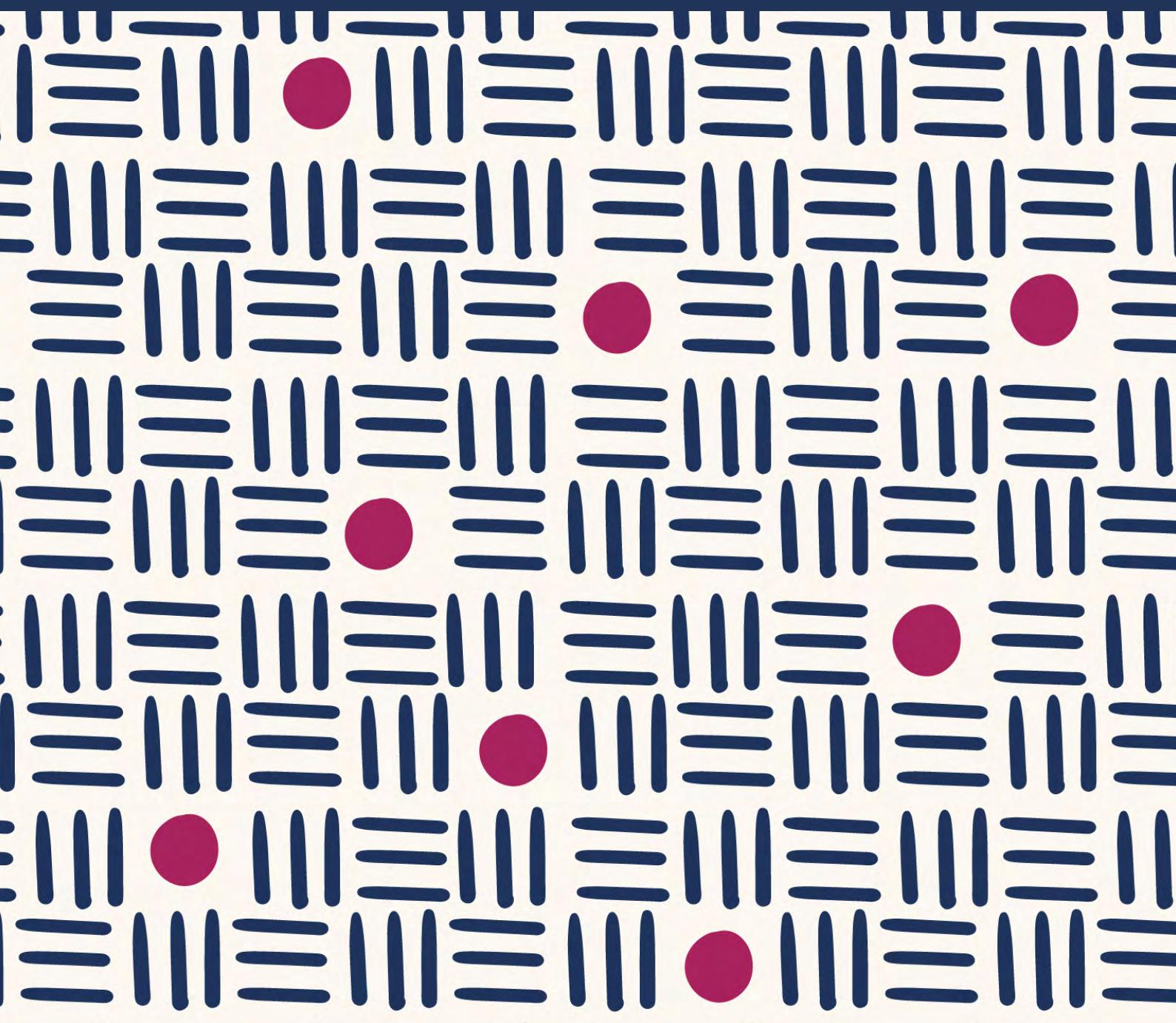

Mlijaa

4

NIJMAA MLI
MLAI

WIEMO KE NITSUMO CMW

Ga wiem o le njmaa mli mlai

CMGBELEM CI

Mlijaa nee baatsoo mlai ni yoo Ga wiem o le njmaa mli. Gbejianotoi nee baagba mlai ni yoo gbeisiwiem o, feem owiem o, najiangb ei ke kadil o/suts ool o le ahe sane.. Wobaakwe mlai ni yoo gbeisiwiem o ahe klenklen, ni najiangb ei baanyie see, no see le kadil o/suts ool o, keke le feem owiem o ke mligbalal o. En e haa bo nilee ye mlai ke bo ni ake gbeisiwiem o, najiangb ei, kadil o/suts ool o, feem owiem o ke mligbalal o tsu o nii ahaa ye Ga wiem o ni okaseo le mli. Obaanye oke mlai le ato wiem o krokomei tam o Bl fo wiem o le he.

Nikasem o le mli Otii

1. Oke mlai ni yoo gbeisiwiem o ke najiangb ei ahe ajmalaa sanemuji/ wiem omuji.
2. Oke mlai ni yoo kadil o ke suts ool o ahe ajmalaa sanemuji.
3. Oke mlai ni yoo feem owiem o ke mligbalal o ahe ajmalaa sanemuji.

Susum o Otii

- Gbeisiwiem o dam o shi ake feel o (subjects), feel o (direct) ke hel o/nonal o
- Najiangb ei hu dam o shi ake feel o aloo nonal o loo hel o ye sanejmaa mli.
- Kadil o loo suts ool o kadio gbeisiwiem o. Ye Ga wiem o le mli le amef o gbeisiwiem o ni amekadio le ase e nyiem o..
- Feem owiem o ts o nifeem o ni yoo sanemuu mli loo be mli ni nifeem o le tee no. Ga wiem o le etsiii feem owiem o ab o ni okebaatsu nii ye sanemuu mli naa. Gbeisiwiem o ke feem owiem o dam o shi ankroankro ye Ga wiem o le mli, beja feem owiem o ni nyie najiangb ei see, no le ajmaa ame atsaa.
- Mligbalal o ts o bo ni nifeem o ko tee no ha mli, ni enye o egbalaa mligbalal o krokomei hu amli ets o..

GBEIWIEEMCI

Wəkwə gbeisiemci yə naagbee mljaa lə mli. Wətsə gbeisiemci srətoi lə ni wəha nəkwəmə nibii ni wəgba he sane, kə kui amlı ni eko fəe eko yəo.

Sanebimci ahesusumci: Ani okai gbeisiemci hençi lə? Imaa owo wolo mli.

Gbeisiemci ji gbəmei agbei, hei, kooloi kə nibii. Efəo kaa ake sanemuu hiəo kehooo kwraa lə gbeisiemci kome. Ni efəo kaa ake eke 'lə', ne, ni, loo eko loo ko.

Najiangbəi

Ake najiangbəi lə, bo, mi, e, amə, wə, kə ekrokomei daməcə shi haa gbeisiemci yə sanemuu mli. Amənyəo amədaməcə shi ake gbeisiemci sanekuku.

Kaimci ake: Yə Ga wiemci lə mli lə, abə najiangbəi ni daməcə shi haa yoo loo nuu ankroankro shi wiemokuli lə daməcə shi haa amə fəe. Ani nakai ni yə owiemci ni okaseo lə mli? Okə onaanyo asusu he koni nyəkə nyəsanegbaa lə ayahaa tsəəlo lə.

Yə nikasemci nee mli lə wəkwə niyamaa mlai ni kəcə gbeisiemci kə najiangbəi keniyamaa he.

Nifeemci

Nyəkwea sini nee koni nyəkə nyənanemci agbaa gbeisiemci ni yəo mli lə anitsumci ahe sane kətsəo nyəjwənmo.

function of nouns YouTube video - (https://www.youtube.com/watch?v=rURutv7N_ns)

Agbenə okə otii ni oñmala yə sini lə mli lə ato nibii ni baa nee ahe

Mlai/bə ni akətsəo nii

Gbeisiemci ni tsəo nii ake feelci.

1. Mlai ni kuraa gbeisiemci kə sanemuufeemo tsakeo yə Ghana wiemci srətoi lə amlı.
2. Titri lə, gbeisiemci daməcə shi ake:
 - a. Feelci yə sanemuu mli.

Anaa gbεiwiemɔi ye Ga wiemɔ lε mli ye feelɔi agbehe. Efɔɔ shidaamɔ ye klenklen gbehe ye sanemuu mli, titri lε ye wiemɔ ni afɔɔ ametoo ye Feelɔ, Feemɔwiemɔ ke Helɔ gbehei lε. Nɔkwemɔnɔ:

- i. **Akoshia** tee sɔɔmɔ
- ii. **Woji** ajara ewa.
- iii. **Nilee** ji samfee kεha kunimyeli

Yε nɔkwemɔnii ni echo lε mli lε, wɔna **Akoshia**, **woji** ke **nilee** ye feelɔ gbehe.

- b. Helɔ ye sanemuu mli, nɔ ni aheɔ ke mɔ ni heɔ ni ji helɔ tuuŋtu
Gbεiwiemɔi hu nyεɔ damɔɔ shi akε helɔ ye sanemuu mli. Helɔ lε nyεɔ efeɔ nɔ ni aheɔ loo helɔ tuuŋtu. Nɔkwemɔnii:
 - i. Wɔhe **wolo** wɔha Ama.. (nɔ ni ahe).
 - ii. Miha **manjtɔbi** lε pεn. Helɔ tuuŋtu(Indirect object).
 - iii. Kwaku ke Osɔfo lε **nii**. (nɔ ni ahe)
 - iv. Akua he tɔfi eha **Ayite**. (helɔ tuuŋtu)
- c. Gbεiwiemɔi hu tsuɔ amenii tamɔ kadilɔi ni tsuɔ enii akε subaj. Eji gbεiwiemɔ ni kadiɔ gbεiwiemɔ kroko.
 - i. **Rɔba** gagba lε ye Aku dε.
 - ii. Aŋa sukuu **agbo** lε.
 - iii. Amεhe **kooloo wolo** baagi.
- d. Wiemɔ ni tere gbεiwiemɔ sanekuku:: gbεiwiemɔ nyεɔ damɔɔ shi akε yitso ye gbεiwiemɔ sanekuku mli. Nɔkwemɔ nii.
 - i. **Pεn** jara wa.
 - ii. **Tsu** hee lε mli edɔ.
 - iii. Wɔyε **shia**.
 - iv. **Tsu** agbo ko kumɔ ŋmenɛ.

Kadimɔ akε: Mlai ni kuraa sanefeemɔ ke najiaŋgbεi tsakeɔ ye wiemɔi srɔtoi komεi amlı.

Titri lε, najiaŋgbεi damɔɔ shi akε:

- a. Feelɔi ye sanemuji amlı. Nɔkwemɔ nii:
 - i. **Mitee** sukuu.

- ii. **Wəkwəs** sini daa.
- iii. **Aməŋmə** jogbaŋŋ.
- i. Najiangbəi hu tsuɔ nii ake helɔ yε sanemuji amlı (helɔ tuuŋtu loo nɔ ni ahe) Kwəmə nəkwəmə nii ni baa nεe. Kwashi na **Ie**. (Nənalə).
- ii. Ama ha **Ie** pen. (Helɔ tuuŋtu).
- iii. Ama ha **Ie** pen. Ama gave **her** a pen. (Helɔ tuuŋtu)
- iv. Tsəɔlə le ha **wɔ** shia nitsumə. (Nənalə).
- b. Yε Ga wiemə le mli ake najiangbəi ni damə feelə gbehe le fataa feeməwiemə ni nyiε esee le he ni ajmaa le ake wieməkuli kome.

Nifeemɔi

1. Tsəɔmə nɔ ni ji gbeisiwiemə koni oha nəkwəmə nibii nyɔŋma. Oke onaneməi le asusu he.
2. Yε mei enyɔnyɔonyɔ akui amlı le tsəɔmə gbeisiwiemə gbenaa nitsumɔi enyɔ. Oke ku kroko afata oku le he koni nyɛusu nɔ ni nyena le he..
3. Tsəɔmə nɔ ni najiangbəi ji. Ha nəkwəmə nibii enumɔ. Oke oklasi le agba he sane.
 - a. Kanemə sane ni baa nεe koni oke ku mli bii le ahala gbeisiwiemɔi ke najiangbəi le.
 - b. Halamɔ gbeisiwiemɔi le amlı enumɔ koni okɛfee sanemuji ntai. Oke oklasi bii le agba he sane.
 - c. Halamɔ najiangbəi le amlı etε koni okɛfee sanemuji. Oke oklasi bii le agbaa he sane.

Gbei

Gbei ji kooloi ni ale ame jogbaŋŋ ni amehe gbei ake kooloo naanyo yε je lεŋ he fεε he. Anaa ame yε henɔi ke sui srɔtoi amlı. Kooloi naji ejwe tsəmei ji ame, ni ameje klanj weku le mli. Be ko ni blema tsəmei le eko ŋɔ klanj keba shia kεye abua gbɔbimɔ le, amebenjke gbɔməi akui ni amesumɔ gbɔməi asane. Amekase adesai ahe nii ni ameyɔse gbɔməi ahenumɔ tamɔ sanesuɔmɔ, awuiyeli ke gbeyei, ni ame hu ameto he nine pεpεpε.

Gbei nεe yε nifuu henumɔ srɔto ko. Amenuɔ gbeemɔi ahe keyaa shɔŋŋ diɛŋtse. Nɔ ni haa gbei ahe baa seɛnamɔ jogbaŋŋ ji ake anyeɔ atsɔseɔ ame yε gbei srɔtoi

anə ketsuo nibii srətoi. Gbei ni səməcə nyəcə yeə buaa shwilafoi daa, be mli ni gbei ni yəcə henumə yeə buaa amənuŋtsəməi amiishəenamə hu nəe, ake gbeii yeə buaa ketaoo mei ni elaaje ni aməhefu tete po miigbo, ni tsəjì kwraa nyeeə anu aməhe. Je nibii kpakpai ni gbeii feə haa adesai nəe feə səe le, amewala səe ekeee ni amənyəcə ameyeo keje afi nyɔŋma keyashiə nyɔŋma ke enumə. Aməsəmə hesəenamə le səe le anaa ame ake wekumei ni asuməcə ye je le mli feə.

Nifeemci

1. Nyətaoa wiemɔikulibii ni afolə aməshishi le anitsumoi. Nyekə nyəhetoi le atoa he nyəkwəa.
 - a. Kaselə nilelə le fa gbə nyε.
 - b. Mikə shika maje Adote.
 - c. Tsəələ le ŋma nii ye tao hee le nō.
 - d. Aməshi kətee Navrongo.
 - e. Gbəfalo le he bodobodo eha le.

Sanebimoj

1. Oke bo diεŋtse owiemɔi atsɔɔ wiemɔ epithet shishi. Ha nɔkwɛmɔ nii enyɔ ni oke onanemei le asusu he.
2. Otsɔɔlo le baaha bo sane ko ni tɔmɔi ye mli. Kanemɔ sane le koni otao tɔmɔi le.
3. Nyεgbaa najiaŋgbεi ni damɔ shi ake nɔnalɔ ke helɔ nitsumɔi ahe sane ye owiemɔ ni okaseɔ le mli. Nyεketoa wiemɔi krokomei ni ole anɔ he.
4. Ha gbeiwiemɔi enumɔ ni miitsu nii ake wiemɔkuku ko yitso ye sanemuu mli ye owiemɔ ni okaseɔ le mli. Oke oklasi bii le agba he sane.
5. Ye mei enyɔnyɔɔnyɔ akui amlı le, nyεŋmalaa sanemuji nyɔŋma ni najiaŋgbεi ji feelɔi ni yɔɔ mli ni nyεkwea ake aŋmalaa ame ke feemɔwiemɔi le atsaraa lo. Nyεketoa Ghana wiemɔi krokomei anɔ he ni nyεgbaa he sane ye klasi.

EXTENDED READING

1. Fromkin, V. & Rodman, R. & Hyams, N. (2007) Introduction to Language. (Eighth edition) Thomson Wadsworth.
2. Click on the link below for a video on noun functions in English grammar.
3. Noun Functions in English Grammar with Examples

MLAI

Nyekase sutsɔɔlɔi momo. Yε kui amlı lε, nyε kε sutsɔɔlɔi atsereea sanemuji ni abaanye akesusu wiemɔi ni baa nεe.

- a. Oklasi lε
- b. Onaanyo kpakpa lε
- c. Osukuu lε
- d. Oweku lε

Nilee ni yɔɔ kadilɔi/sutsɔɔlɔi amlı miitsɔɔ wiemɔkulibii ni kadiɔ gbeisiemɔ ko. Sutsɔɔlɔi/kadilɔi miitsɔɔ wiemɔkulibii ni tsɔɔ nɔ ko pɔtεε yε mɔ ko loo nɔ ko he

- a. Misumɔɔ shia memeji.
- b. Gbekε nuu lε kwɔ asan̄ eta loo.
- c. Aku he yε oya fe enyemi nuu lε.

Yε (a) lε, wiemɔ “momo” lε miisusu shia he nɔ ni wielɔ lε sumɔɔ lε he. Yε (b) lε, wiemɔkulibii kwɔ kε eta loo miitsɔɔ jebɔ mli ni gbekε nuu lε yɔɔ. Yε (c) lε mli lε, wiemɔkulibii *oya fe* kε nibii enyɔ miito he, Aku kε enyemi nuu lε he yε oya yε nɔ ko feemɔ mli.

Mlai/Sutsɔɔlɔi anitsumɔ

Mlai loo gbeí anɔ ni sutsɔɔlɔi tsuɔ nii yε Ga mli:

1. Ekadiɔ gbeisiemɔ yε sanemuu mli. Nɔkwemɔnɔ:
 - a. Okpɔŋɔ diŋ lε joɔfoi fe okpɔŋɔi krokomei lε.
 - b. Mina tsu agbo ko.
2. Amεbaa yε gbeisiemɔ ni amεkadiɔ lε sεe.
 - a. Shia diŋ lε ekumɔ..
 - b. Yoo agbo ko etee shia.

Nyekase sutsɔɔlɔi henɔi yε nikasemɔ ni eho momo lε mli.

Nɔkwemɔ nibii ni ahahai nε:

Mɔseegbe tsɔɔlɔ ke bɔ ni aketsuɔ nii yε sanemuu mli.

- a. Neke tsone nεe yε ehee.
- b. Neke tsu nεe, mitse ataa nɔ ni.

Nii ke nii aheto ke bɔ ni aketsuɔ nii ye sanemuu mli.

- a. Niyenii nee jara waaa fe minɔ le.
- b. Oshika le shεee minɔ le.

Kadilɔ ni tsɔɔ yifale ke bɔ ni aketsuɔ nii ye sanemuu mli.

- a. Mihe omo ko.
- b. Woji babaoo ye mideka le mli.

Məhewiemɔ kadilɔ (qualifier) ke bɔ ni aketsuɔ nii ye sanemuu mli.

- a. Tsɔne le egbɔ.
- b. Niyenii le ye akɔnɔ.

Nifeemɔ 1 (Mɛi enyenyenɔ anitsumɔ):

1. Kwemɔ sutsɔɔlɔi wiemɔkulibii nyɔŋma ni aha nee. Ke ame afee wiemɔmuu. Keji obaanyɛ po le, kaa ni oke wiemɔkulibii le afee sanemuu ntɔ loo sanemuu haŋtsinjɔ.
 - a. Naakpɛɛ
 - b. Anihao
 - c. mlifu
 - d. Blema
 - e. agbo
 - f. Ja
 - g. Hiɛtse
 - h. Suɔmɔ
 - i. Blema nii
 - j. Wa
2. Agbɛnɛ oke onaanyo le akwɛ nɔkwemɔ nibii le jebo. Meni oyɔse? Feemɔ klalo ake oke klasi le baasusu nɔ ni oyɔse le.

Nifeemɔ 2

1. Ha sutsɔɔlɔi nɔkwemɔ nibii nyɔŋma.
2. Ke nɔkwemɔ nibii enumɔ afee sanemuji ye henɔi nee ahe.
 - a. Simple

- b. Sanemuu nta
 - c. Sanemuu haŋtsii
3. Susumɔ̄ mlai ni yɔ̄ɔ̄ sutsɔ̄ɔ̄lɔ̄i amlı̄ ketsɔ̄ nɔ̄kwemɔ̄ nibii ni aŋma la lɛ ahe.

Sanebimo Ekoṇj

1. Kanemō sane ni baa née koni ohala loo oyōse sutsōoloi nyōjma ni yōcōma mli.

Mei babao miyyōse gbeī anō ni wōnifeemō fitē wōhewōj le. Sa ake wōbaatsō kesaa wōhewōj koni emli atse le aka wōfee wōtsuii anō. Shi moj, mei fioo pe ni yōcō nilee ye gbeī anō ni atsōc kēkuraa wōhewōj ni emli atse. Bō ni wōkwēee loo wōwaasa ke kuraaa wōhewōj le miiha daa gbo ke gbiennaa le wōhewōj miifite. Nōkwemō nō; gbeī gbohii anō ni atsōc kētsiō jwei ashwies, jwei tsimō ke shwiemō, hei ni esaaa ni ake rōbai ashwie k.n k.n. Kēji akwēee ni agu subaŋi gbohii née le, ebaashē be ko le, ebaatō yinōbii ni baa le ye neke subaŋi née ahe. Eji mi ke bo gbenaa ake bō fēe bō ni ji le wōwa kēfee nō ni sa kēwa kēkura wōhewōj jogbaŋj. Eji wōgbenaa ake wōsusū gbeī anō ni wōbaatsō kēkura shikrōj ni Naa Nyōjmō keha wō le. Toigbele hesēenamōi kētsō wōsubaŋi gbohii gbii ete née ji daadaa faa ni gbaa ya ke nibaanii ni anaaa loo eba shi le k.n k.n.

2. Ke sutsōoloi ni ohala loo ona le afee sanemuji nyōjma.

i.

EXTENDED READING:

1. Adomako, K., Odoom, J. and Sackitey, M. (2023). *Akan kasa nhyehyee wɔ Asante Twi mu*. Adonai Publications Limited (Topic on verbs, nouns and adjectives)
2. Amegashie, S.K. (2004). *Evegbe ŋɔŋlo*. Aflao: Victus Printing Services, Market Square
3. Fromkin,V. & Rodman, R. & Hyams, N. (2007). *Introduction to Language* (Eighth edition). Thomson Wadsworth. (topic on verbs, adverbs, nouns and adjectives)
4. Joshi, M. (2021). *Nouns in the English Language: Types and examples*. Manik Joshi. (Topic on nouns)
5. Thakur, D. (1998). *Linguistics simplified: Syntax*. Delhi: Bharati Bhawan. (open word class which are nouns adjectives, verbs and adverbs)

FEEMOWIEMO

Feemowiemō kē mligbalalō kēsanemuu feemō yē Ga mli kpaa mlai komēi agbē kēnitsumō

Mlai nēe kēnitsumō yeō buaa kējmalaa saji lē jogbañj ni kanelō le nuō nō ni ojma lē shishi kē emlijelē. Mlai ni kōo niijmaa he yē wiemō ko mli lē kēnitsumō yeō buaa ni ojmaa nii ni shishinumō lē feō fañj yē Ga wiemō lē mli

Dani wōbaakwē mlai lē nyehaa wōkaia nō ni feemowiemō ji. Naa nōkwemō nibii komēi. Feemowiemō ji wiemokulibii ni adiki mli lē.

1. Okwaafonyo lē **huō** koo kēji humō bei shē.
2. Gbekēbii lē **nyiēō** kēyaa sukuu daa Sohaa.
3. Wōhuruō daa leebi **kēgbōleō** wōkpōiañ.

Feemowiemō ji wiemō ni tsōō nifeemō ko, be ni nō ko tee nō loo ba lē ha. Feemowiemō ji nōnalō loo helō lē yitso (predicate) yē sanemuu mli.

Mlai ni tsōō feemowiemō kēnitsumō yē sanemuu mli.

Wiemō titri yē mlai srōtoi ni kuraa feemowiemō kēnitsumō. Mlai lē ekomēi nē:

1. Feemowiemō tsōō nō ni feelsō lē feō yē sanemuu lē mli. Nōkwemō nō: Gbee lē bolōō yē agbo lē naa daa.
Yē bie lē feemowiemō 'bolōō' lē tsōō nō ni feelsō 'gbee' lē feō yē agbo lē naa.
a. Gbekēbii lē **taa** okōokpe kēyaa sukuu daa leebi
Feemowiemō taa lē tsōō nō ni feelsō (kaselō) lē feō.
2. Feemowiemō tsōō be ni feelsō lē kēfee nō ko. Nōkwemō nō:
Kojo **na** miishēē be ni agbe kaa lē naa lē.
Bie lē, feemowiemō "na" tsōō nō ni mli ni feelsō 'Kojo' yōō be ni agbe kaa lē naa lē.
3. Feemowiemō lē ji feemowiemō sanekuku lē yitso. **Nōkwemō nō**
a. Tsōne bibioo lē hie foi waa.
Feemowiemō 'foi' ji feemowiemō sanekuku lē yitso, 'hie foi waa'
b. Kaselōi lē taa okōokpe kēyaa sukuu daa leebi.
Bie hu lē feemowiemō 'taa' lē ji feemowiemō saanekuku lē yitso, 'taa okōokpe kēyaa sukuu daa leebi.'

*Ofaine kadimə ake: mlai krokomei ye ni kudə feeməwiemə ajmalamə ye
Ga wiemə le mli pe. Ekomei ne:*

3. Ye wiemə komei amlı le aŋmaa feeməwiemə kome too amaa shi ni akətsaaa najiaŋgbəi ye sanemuu mli shi ye Ga wiemə le mli le ake feeməwiemə le fataa najiaŋgbəi le he ake wieməkuli kome keji wieməkuli ko efoo ameteŋ Nəkwəmə no:
 - a. Eye nii. .
5. Ye Ga wiemə le mli le keji najiaŋgbəi ko ba ye feels gbehe le aŋmaa najiaŋgbəi le ke feeməwiemə le atsaa. Nəkwəmə no:
 - i. Amətee.
Amə le najiaŋgbəi ni, ni tee le feeməwiemə ni.
 - ii. Eye nii .
Ye Ga wiemə mli le 'E' le najiaŋgbəi ni (feels.) ni 'ye' le feeməwiemə ni.

Nifeeməi

Tsəəmə no ni ji feeməwiemə ye bo dięjtse owiemə mli. Ha nəkwəmə nii nyəŋma.

Nifeemə 2

Okə nəkwəmə nii ni yəə nifeemə 1 le mli afee sanemuji enumə.

- a. Sanemuji
- b. Sanemuu nta
- c. Sane həŋtsiŋŋ.

Nifeemə 3 (Məi enyəŋyəcənyə aku)

1. Kwəmə feeməwiemə nyəŋma ni baa nəe. Okə amə afee sanemuji. Keji ooonye le, ha ohe nitsumə koni okəfee sanemuu nta ke sane həŋtsiŋŋ. Nəkwəmə nii le fee ye amrəbe mli ni obaanye otsake keya be ni osuməc mli
 - a. boo

- b. tere
- c. suwos
- d. fu
- e. tsɔ
- f. te
- g. kasemo
- h. sumoco
- i. henumo
- j. hejoco

Okε onaanyo akwε onitsumo le. Ani onitsumo le ke mlai le yaa pεpεεpe lo?

Okε klasi muu le agba nɔ ni ona le he sane.

Nifeemɔ 4

- a. Gbalamɔ feemɔwiemɔ henɔi ni okase le amlı otsɔɔ
- b. Ha feemɔwiemɔ henɔi ni okase le koni oha eko fεe eko nɔkwemɔ nii enumɔ. Kɔ henɔi le fεe eko mli ekome koni okεfee sanemuu.

Nifeemɔ ni fata he

Yε kui amlı le nyεgbalaa mlai ni kuraa feemɔwiemɔi ke sanefee mɔ mli nyetsɔa. Nɔkwemɔ nɔ:

- a. Keji najiangbei ba yε feels gbεhe.
- b. Keji najiangbei le yε helɔ gbεhe.

Mligbalalɔi

Wɔkwε feemɔwiemɔ mlai ni adamɔɔ nɔ ketsereɔ sanemuji momo. Agbenε nyεhaa wɔkwεa mligbalalɔi ahe mlai ni adamɔɔ nɔ ketsereɔ sanemuu.

Nyεkaiɔ nɔ ni mligbalalɔi ji?

Mligbalalɔi ji wiemɔkulibii loo sanekukuji ni haa anuɔ feemɔwiemɔ ko shishi jogbaŋŋ yε sanemuu ko mli ketsɔ he ni afee nɔ ko yε, be ni afee nɔ ko ke henumɔ ko ni teenɔ nɔ.

Mligbalalɔ nɔkwemɔ nibii yε sanemuu mli ne:

1. Amεba bie. (he ni nɔ ko tee nɔ yε)

2. Wəshə leebi **ŋməji kpawo**. (be ni nə ko tee nə)
3. Bəolutswaa kuu le tswa bəolu le ke **miishəe**. (henumə ye nə ko ni tee nə he)
Mligalaloi ni yəə sanemuji nəə amlı ji; **bie, ŋməji kpawo ke miishəe**.

Mlai/bə ni amətsuə nii

Mlai ni adaməə nə ketserəə mligbalaloi sanekuku le tsakeə ye wieməi srətoi amlı.

Mlai/bə ni amətsuə nii ye wiemə mli komei ne:

1. Mligbalaloi daməə shi ake yitso ye mligbalalo sanekuku mli.

Nəkwəmə nə:

- a. Hii le wie ke **gbee ni naa wa**.
- b. Nifeemə le ba naagbee **trukaa**.

Mligbalaloi ni ji **gbee ni naa wa ke trukaa** le daməə shi ake mligbalalo sanekuku ni amədaməə shi hu ake mligbalalo sanekuku le yitsei.

2. Amətsuə nii ake kadiloi ye mligbalalo mli.

Nəkwəmə nə;

- a. Aməshwə **jogbaŋŋ**.
- b. Sukuubii le bə aməhe mədeŋ **kətəke nə**.

Ye sanemuji ni wəkwə momo le mli le, mligbalalo ‘**jogbaŋŋ**’ le miikadi loo tsəə bə ni shwəmə le tee eha, ni mligbalalo **kətəke nə** hu miikadi loo miitsəə bə ni aməbə aməhe mədeŋ aməha.

Nifeemə 1

- a. Nyəgbala mligbalaloi amlı ye nyəkui amlı ni nyəketo shishitsəəmə ni kui krokomei le baaha he.
- b. Ha mligbalaloi nəkwəmə nibii nyəŋma ye Ga mli.

Nifeemə 2

Ke nəkwəmə nibii ni yəə (a) le afee sanemuji enumə ye sanemuji srətoi ni baa nəə ahe:

- a. Sanemuu
- b. Sanemuu nta
- c. Sanemuu haŋtsiŋŋ

Nifeemə 3 (Məi enyənyuccunyə nitsumə)

1. Nyekwəa mligbalaloi nyəŋma nəe. Nyekfea sanemuji. Kəji obaanyə po lə, kaa ni okə wieməkulibii lə afee sanemuu nta loo sanemuu hajtsiŋj.
- a. waa
 - b. ŋmənə
 - c. biɛ
 - d. fəfəo
 - e. oya
 - f. wɔ
 - g. agbonaa
 - h. titri
 - i. Fəɔfeemə
 - j. Bianə

Agbenə nyə ke nyənaneməi asusua jebə ni yəə nəkwəmə nibii lə ahe. Ani nyenəkwəmə nibii lə ke nikasemə lə shiə kəŋ? Feemə klalo ake oke klasi lə baasusu nə ni oyəse lə he.

SANEBIMO EKOJJ

1. Kanemɔ sane nɛɛ jogbaŋŋ koni ohala feemɔwiemɔi ke mligbalalɔi ni yɔɔ sane le mli.

Be ni amɛgbe amenitsumɔ naa oyayai le, amesaa amɛtee mli fitsofitso kɛkwɛ ake nɔ fɛɛ nɔ eja pɛpɛɛpɛ lo. Amɛkɛ hemɔkɛyeli tee amɛkɛ amenitsumɔ le yaha ejaaķe ameļe jogbaŋŋ ake amɛbɔ amɛhe mɔdeŋ waa. Tsɔɔlo le tee nitsumɔ le mli ni ewoso eyitso kɛmiitsɔɔ nitsumɔ kpakpa ni ametsu. Sukuubii le na amɛhewɔŋ miishɛɛ ake amenye ametsu nitsumɔ le fe bɔ ni po asusuɔ le.

2. Daamɔ mlai ni okase le nɔ koni oke feemɔwiemɔi ke mligbalalɔi ni oyɔse yɛ sane le mli afee sanemuji enumɔ.

EXTENDED READING

1. Owu-Ewie C. (2020). *Mfantse kasa ngyegyee na kasa mbra ho adzesua buukuu ma nsowdo skuul esuafo*. Shine Prints Company Limited.
2. Ago, S.A. (1992). *Agoo*. Ghana Publishing Company.
3. Amartey A.A. (1966). *Omanye aba*. Bureau of Ghana Languages.

REFERENCES

1. Haspelmath, M. (2001). Word classes and parts of speech. In *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences* (pp16538-16545). Doi:10.1016/Bo-08-043076-7/02959-4
2. Lier, E. V. (2024). *The Oxford handbook of word classes (oxford handbook)*. Oxford University Press.
3. Miguel, J., M. G. (2015). *Transitivity and word classes*. <https://doi.org/10.1075/ivitra.9.13gar>
4. Prempeh, A. A. (2021). *Asante Twi Nyansapo*. Premsco Publications.
5. Simone, R. & Masini, F. (eds). (2014). *Word classes (Current issues in linguistic theory)*. John Benjamins Publishing Company.

ACKNOWLEDGEMENTS

Ghana Education
Service (GES)

